

СЕКЦІЯ 4

ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ
ТА ОХОРОНИ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ
У СФЕРІ ВІЙСЬКОВО-ТЕХНІЧНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА:
ДОСВІД АНАЛІТИЧНИХ ЦЕНТРІВ ІЗ ДОСЛІДЖЕННЯ РИНКІВ ОЗБРОЄННЯSHAPING AND IMPLEMENTATION OF STATE POLICY IN THE FIELD
OF MILITARY AND TECHNICAL COOPERATION: THE EXPERIENCE
OF THINK TANKS FOR THE STUDY OF WEAPONS MARKETS

У статті проаналізовано міжнародний досвід дослідження світового і регіональних ринків озброєння та військової техніки. Головна увага приділена методичним підходам найвпливовіших аналітичних центрів Сполучених Штатів Америки, Європи та Російської Федерації. Автором узагальнено методику досліджень, яка застосовується в таких центрах, як Стокгольмський міжнародний інститут дослідження миру, Дослідницька служба Конгресу Сполучених Штатів Америки, Міжнародний інститут стратегічних досліджень, Бюро контролю над озброєнням, верифікації та відповідності Держдепартаменту Сполучених Штатів Америки, Центр аналізу світової торгівлі озброєнням.

Під час вивчення діяльності центрів встановлено, що оцінка стану та перспектив розвитку ринків озброєння та військової техніки здійснюється за широким переліком показників озброєння, військової техніки та військових послуг. Для отримання об'єктивної та максимально повної характеристики експортно-імпорتنних операцій у світі аналітичні центри використовують доступні відомості щодо значної кількості країн.

Водночас методика досліджень ринків озброєння та військової техніки різних аналітичних центрів характеризується значною індивідуальністю, яка визначається призначенням і основними завданнями аналітичних центрів. Основною особливістю методики досліджень Стокгольмського міжнародного інституту дослідження миру вважається застосування вартісного тренд-індикатора для визначення вартості озброєння та військової техніки одного типу для всіх країн-виробників. Експерти Дослідницької служби Конгресу Сполучених Штатів Америки обмежені дослідженням передач озброєння та військової техніки розвинутими державами до країн, що розвиваються. Стосовно досліджень американського експорту озброєння та військової техніки, Служба приділяє увагу тільки реалізації програми Іюземних військових продажів. Міжнародним інститутом стратегічних досліджень у Лондоні здійснюється аналіз широкого спектра конкретних показників стосовно операцій із передачі озброєння та військової техніки на тлі подій у сфері безпеки, розвитку силових структур. Бюро контролю над озброєнням, верифікації та відповідності Державного департаменту Сполучених Штатів Америки використовує для аналізу відомості зі значної кількості відкритих

джерел, які охоплюють практично всі відомі експортно-імпорتنні операції з озброєння та військової техніки. До уваги беруться також дані щодо операцій між країнами однакових груп, що приводить до оцінювання «валових» показників та виявлення загальних тенденцій. У російському Центрі аналізу світової торгівлі озброєнням застосовується схожа до Бюро Держдепу Сполучених Штатів Америки методика дослідження ринків озброєння. Водночас експерти Центру аналізу світової торгівлі озброєнням розподіляють регіональні ринки озброєння та військової техніки відповідно до російських геополітичних пріоритетів, а для унеможливлення неоднозначності у статистичних даних щодо експортно-імпорتنних операцій показники прив'язуються до конкретних країн.

Підготовлені аналітичними центрами на основі відкритої інформації оцінки ситуації на ринках озброєння та військової техніки не містять повної і достовірної інформації та можуть бути корисними тільки для визначення динаміки зміни масштабів передачі озброєння у світі.

Ключові слова: ринок озброєння та військової техніки, державна політика, аналітичний центр, методика, експортно-імпорتنні операції.

The article analyzes the international experience of world and regional markets of armaments and military equipment research. In particular, the main attention is paid to the methodological approaches of the most influential think tanks in the United States, Europe and Russia. The author summarizes the research methodology used in the Stockholm International Peace Research Institute, the Research Service of the US Congress, the International Institute for Strategic Studies, the Bureau of Arms Control, Verification and Compliance of the US Department of State, and the Center for World Arms Trade Analysis.

During the study of the centers' activity, it was found out that the assessment of the current situation and future of the armaments markets is carried out on wide range of indicators of armaments, military equipment and military services. At the same time, in order to obtain an objective and most complete description of export-import operations in the world, think tanks use available information on a significant number of countries. At the same time, the methodology of armaments' markets research of various analytical centers is characterized by considerable individ-

УДК 303.6.303.82.339.92.351
DOI <https://doi.org/10.32843/2021.21.18>

Бажора О.О.

аспірант кафедри публічного управління та адміністрування Міжрегіональна академія управління персоналом

uality which is defined by purpose and the main tasks of analytical centers. The main feature of the research methodology of the Stockholm International Peace Research Institute is the use of a trend-indicator value to determine the cost of weapons of one type for all producing countries. Experts from the Research Service of the US Congress are limited to studying the weapons' transfer by developed countries to developing countries. With regard to research on US arms exports, the Service focuses only on the implementation of the Foreign Military Sales Program. The International Institute for Strategic Studies in London analyzes a wide range of specific indicators for weapons transfer operations in the context of security situation and the development of security forces. The Bureau of Arms Control, Verification and Compliance of US Department of State uses information from a significant number of open sources to cover almost all known arms export and import transactions. Data on trans-

actions between countries of the same groups are also taken into account, which leads to the assessment of "gross" indicators and the identification of general trends. The Russian Center for the Analysis of World Arms Trade (CAWAT) uses a methodology similar to the US Department of State's Bureau. At the same time, CASTO experts distribute regional arms markets according to Russian geopolitical priorities, and to avoid ambiguity in statistics on export-import operations, the indicators are tied to specific countries. The assessments of the situation on the armament's markets prepared by the analytical centers on the basis of open information do not contain complete and reliable information and can be useful only for determining the dynamics of changes in the scale of arms transfers in the world.

Key words: arms and military equipment market, state policy, think tanks, method, export-import operations.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Ухвалення рішень щодо формування державної політики у сфері військово-технічного співробітництва (далі – ВТС) нині відбувається в умовах посилення напруженості в міжнародних відносинах та збільшення кількості локальних війн і збройних конфліктів. Зокрема, зазначені особливості обстановки у світі спричинили підвищення загальної динаміки ВТС між державами, що знайшло прояв у посиленні інтенсивності проведення експортно-імпортних операцій і збільшенні обсягів продажу озброєння та військової техніки (далі – ОВТ) у світі.

Ускладнення воєнно-політичної обстановки майже в усіх регіонах світу та постійні зміни ситуації на ринку озброєння актуалізували необхідність регулярного уточнення державної політики у сфері ВТС. Завдання щодо ефективного визначення та своєчасного внесення коректив до політики ВТС, насамперед стосовно реальних та потенційних партнерів і номенклатури товарів, натеper може бути вирішене за умови об'єктивного оцінювання поточного стану та перспектив розвитку ринку озброєння загалом, а також ситуації на регіональних ринках.

У цьому аспекті міжнародна практика дослідження світового та регіональних ринків ОВТ може бути корисною для вироблення національних підходів до оцінки ситуації у сфері передачі озброєнь, які базуються на власній методиці та перевірених інформації. Використання об'єктивної та достовірної оцінки динаміки змін на ринках озброєнь, яка розроблена національними аналітичними центрами відповідно до вимог державних замовників, дозволить збільшити вірогідність ухвалення правильних рішень у сфері співробітництва з іноземними державами. Отже,

прагматичний підхід до розвитку військово-технічного співробітництва створить підґрунтя для реалізації ефективної зовнішньої політики та захисту національних інтересів в умовах ускладнення міжнародних відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження методики аналізу світового та регіональних ринків ОВТ належить до вузькоспеціалізованої сфери наукової діяльності. З означеної причини проблема вивчення підходів провідних дослідницьких центрів до аналізу ситуації щодо продажу зброї та визначення перспектив розвитку ринків озброєння залишається поза увагою широкої наукової спільноти. Дослідженню методики оцінки ситуації на ринках ОВТ присвячені праці Самюеля Перло-Фрімана, а також питання розкривається безпосередньо міжнародними аналітичними центрами в розділах, що присвячені особливостям їхньої роботи.

Кількість робіт щодо узагальнення досвіду діяльності аналітичних центрів за напрямом дослідження ринків ОВТ та здійснення порівняльного аналізу найбільш поширених підходів до методики статистичного аналізу торгівлі озброєнням натеper украї обмежена.

Мета статті – здійснити узагальнення методичних підходів провідних аналітичних центрів до вирішення проблеми дослідження ситуації на світовому та регіональних ринках ОВТ. За результатами дослідження мають бут визначені основні сильні сторони та недоліки методів вивчення ситуації щодо передачі озброєння.

Виклад основного матеріалу. Практика дослідження експорту й імпорту озброєння в інтересах ухвалення рішень щодо формування та реалізації державної політики у сфері ВТС активно застосовується у країнах із розвинутою воєнною промисловістю, підприємства якої

мають різні форми власності. Натепер створені та функціонують міжнародні й національні центри стратегічних досліджень, проблем безпеки та миру, контролю над озброєнням тощо. У рамках своєї діяльності згадані центри також приділяють особливу увагу вивченню ринків ОБТ у контексті реалізації національних інтересів держав, контролю безпекової обстановки, а також виявлення порушень санкційних режимів. Крім того, до результатів роботи таких дослідних центрів звертаються інші країни, які зацікавлені в ефективному озброєнні національних збройних сил. Найбільш авторитетні та впливові дослідницькі центри, що спеціалізуються на дослідженні торгівлі озброєнням, наведені в таблиці 1.

Основні завдання, для вирішення яких створювалися дослідницькі центри, значно вплинули на методику дослідження експортно-імпорتنих операцій з озброєнням та військовою технікою.

Під час розгляду методики досліджень **Стокгольмського міжнародного інституту дослідження миру** (Stockholm international peace research institute (далі – SIPRI)) варто зазначити мету його створення. Інститут був заснований для виявлення умов зміцнення миру між державами та пошуку можливих рішень міжнародних конфліктів. У рамках цієї діяльності Інститут докладає значних зусиль до вивчення проблем роззброєння та контролю над озброєннями. Для державного керівництва на основі інформації з відкритих джерел експерти інституту розробляють аналітичні матеріали та рекомендації, які стосуються:

обмеження, скорочення та контролю над озброєннями; виробництва і транспортування ОБТ; військових витрат. Доповідь SIPRI містить аналітичні матеріали стосовно передачі озброєння та військової техніки, що охоплюють п'ятирічний термін. Таким способом вирішується завдання щодо виявлення тенденцій у світовій торгівлі ОБТ.

Спеціалісти Інституту здійснюють моніторинг міжнародної торгівлі ОБТ, визначають рейтинг експортерів та імпортерів, а також оцінюють масштаби продажу озброєння у світі за допомогою використання універсальних умов. Під постачанням ОБТ розуміється: продаж, ліцензії на виготовлення, допомога, безоплатна передача озброєнь, кредити та договори оренди. Поставка повинна мати військове призначення: отримувачами можуть бути тільки збройні сили, воєнізовані формування, розвідувальні служби іншої країни, недержавні збройні угруповання, міжнародні організації.

Також оцінка здійснюється стосовно «основних озброєнь», до яких належать: більшість літальних апаратів (зокрема, безпілотні); більшість броньованих машин; артилерія калібру від 100 мм; радіоелектронні засоби виявлення; зенітні ракетні системи та зенітні гармати великого калібру; керовані ракети, торпеди, бомби і снаряди; більшість кораблів; двигуни для військової авіації й інших великих літаків, бойових кораблів, великих допоміжних суден і бронетехніки; більшість оснащених гарматами чи ракетами башт для бронетехніки; розвідувальні супутники; системи доза-

Таблиця 1

Перелік провідних аналітичних центрів

№ з/п	Назва		Країна	Інтернет-сторінка
1.	Стокгольмській міжнародний інститут дослідження миру	Stockholm international peace research institute (SIPRI)	Швеція	http://www.sipri.org
2.	Дослідницька служба Конгресу США	Congressional Research Service (CRS)	США	https://crsreports.congress.gov
3.	Міжнародний інститут стратегічних досліджень	International Institute for Strategic Studies (IISS)	Великобританія	http://www.iiss.org
4.	Бюро контролю над озброєнням, верифікації та відповідності	Bureau of Arms Control, Verification and Compliance	США	https://www.state.gov/bureaus-offices/under-secretary-for-arms-control-and-international-security-affairs/bureau-of-arms-control-verification-and-compliance
8.	Центр аналізу світової торгівлі озброєнням	Центр анализа мировой торговли оружием (ЦАМТО)	Російська Федерація	http://www.armstrade.org

правки в повітрі; корабельна артилерія, ракетні пускові установки та протичовнове озброєння.

Передача озброєння у світі оцінюється за допомогою розробленої в інституті унікальної системи, що використовує просту одиницю вимірювання – вартісний тренд-індикатор (далі – ВТІ) (trend-indicator value, TIV). Обчислення ВТІ базуються на відомій ціні типових зразків озброєнь і характеризують передачу військових потенціалів – але не фінансову вартість поставлених озброєнь [1].

Зазначений підхід передбачає оцінку передачі військових потенціалів за принципом прямої аналогії під час порівняння видів ОВТ, який не враховує справжню вартість продукції різних виробників. Для вживаного озброєння експерти інституту використовують для оцінки еквівалент на рівні 40% від вартості нових зразків, а для техніки, яка була відремонтована або модернізована, – 66%.

Підхід спеціалістів інституту до оцінки міжнародної передачі ОВТ має значну кількість обмежень та припущень, які застосовані до вивчення міжнародної передачі ОВТ, зокрема й до конкретних пар держав. Зазначений підхід не надає можливості оцінити ситуацію на регіональних ринках ОВТ та встановити реальну вартість контрактів із поставки військової продукції. Фактично, методика інституту дозволяє визначити глобальні тенденції в міжнародній торгівлі ОВТ, відстежити зміни в потоках та географічне розподілення продукції. Проте практика SIPRI може втрачати актуальність у разі необхідності виявлення особливостей розвитку регіональних ринків військової продукції і товарів подвійного використання, зокрема обсягу та номенклатури ОВТ, яка становить реальну потребу для споживачів.

Питання міжнародних передач озброєння вивчаються **Дослідницькою службою Конгресу США** (Congressional Research Service) (далі – CRS) у рамках розроблення проблематики міжнародних відносин, оборони й економіки. Дослідницька діяльність CRS у зазначеній сфері здійснюється з метою забезпечення військово-політичного керівництва США об'єктивними оцінками щодо особливостей розвитку світового ринку озброєння. Аналітичні доповіді CRS містять оцінки поточного стану відносин між експортерами й імпортерами ОВТ. Для виконання поставлених завдань спеціалісти CRS використовують значний масив даних із різних сфер функціонування держави. Зокрема, аналізу піддаються національна політика безпеки, воєнна доктрина, динаміка конфліктів, розвідувальна діяльність, системи закупівлі ОВТ, кількість та якість систем озброєння у складі збройних сил, оперативна діяль-

ність збройних сил, гуманітарні питання діяльності силових структур, кіберзахист та вплив новітніх технологій на стан безпеки, військова інфраструктура тощо [2].

За прикладом аналізу доповідей «Передача звичайного озброєння країнам, що розвиваються», які до 2016 р. видавалися щороку, а також більш нових документів із цієї проблематики можна визначити основні підходи фахівців CRS до вивчення ринку озброєння. Для отримання об'єктивної оцінки в інтересах ухвалення рішень американським військово-політичним керівництвом систематизації піддається значний масив даних стосовно постачання озброєння та військової техніки. Зокрема, у доповіді «Передача звичайного озброєння країнам, що розвиваються» наводилася інформація про вартість різних видів ОВТ та договорів / контрактів щодо їх постачання, у яких були враховані безпосередньо озброєння, комплектуючі, допоміжні системи, військові послуги, будівництво військових об'єктів, програми фінансової допомоги, військової освіти та підготовки особового складу.

Водночас підготовка аналітичних оцінок здійснювалася за правилами, які робили їх найбільш придатними для використання американським керівництвом під час вироблення управлінських рішень. Так, у доповіді акцент зроблений на висвітленні даних стосовно передачі розвинутих державами озброєння та військової техніки до країн, що розвиваються. На період видання доповіді до країн, що розвиваються, були віднесені всі країни світу, за винятком США, Російської Федерації, Європейського Союзу, Канади, Японії, Австралії та Нової Зеландії. У рамках дослідження запроваджувалось розподілення країн світу, які беруть участь у передачі ОВТ, за такими регіонами, як: Азія, Близький Схід, Латинська Америка й Африка.

Ще одним обмеженням у роботі фахівців CRS є дослідження передачі ОВТ, яка здійснюється в рамках міжурядової програми Іноземних військових продажів (Foreign Military Sales / FMS), та виключення з поля зору продажів американськими експортерами озброєння іноземним споживачам в рамках програми Прямих комерційних продажів (Direct Commercial Sales / DCS) [3].

За наведених обмежень результати досліджень спеціалістів CRS містять значно занижені відомості щодо масштабу поставок, насамперед із боку США, та загальних витрат тих чи інших держав на придбання ОВТ. Крім того, зазначені дані не можуть бути використані для об'єктивної характеристики регіональних ринків озброєння та військово-

вої техніки. Інакше кажучи, дослідження CRS мають цільове призначення та конкретного споживача, а саме воєнно-політичне керівництво США.

Під час створення **Міжнародного інституту стратегічних досліджень у Лондоні** (International Institute for Strategic Studies) (далі – IISS) основними завданнями його діяльності були визначені сприяння ядерному стримуванню та контроль над озброєннями. Складність поставлених завдань привела із часом до розширення сфери дослідницької діяльності, натепер завдання IISS передбачають встановлення фактів, розроблення аналітичних оцінок та вплив на перебіг подій щодо таких проблем, як збройні конфлікти, державне управління та законодавство [4].

Методи роботи IISS передбачають підтримання робочих зв'язків із діючими і колишніми членами керівництва США та європейських держав, науковцями й експертами, а також використання регіональних представництв для збору інформації. В оцінках і аналітичних доповідях IISS використовується інформація, яка узагальнюється за значним переліком категорій за різними країнами та регіонами. Зокрема, за прикладом видання “Military balance”, практика досліджень IISS включає вивчення й узагальнення великої кількості категорій озброєння та військової техніки, до яких входять, серед іншого, компоненти ОВТ, боєприпаси, допоміжні системи, спорядження, технології і товари подвійного призначення. Також вивченню піддаються контракти на постачання озброєння та військових послуг, обслуговування ОВТ, будівництво виробничих потужностей, підготовку особового складу тощо. Варто відзначити високий рівень об'єктивності оцінок IISS стосовно операцій із передачі ОВТ, яка забезпечується конкретними показниками щодо часових рамок, типів та кількості одиниць техніки, фінансових витрат тощо. Також наводиться аналіз основних тенденцій розвитку безпекової ситуації в регіоні, стану оборонної промисловості, розвитку збройних сил, масштабів оборонних витрат, напрямів реформування силових структур та загального військового потенціалу країн, що досліджуються. Зазначений підхід дозволяє не лише деяким чином здійснити оцінку поточного стану, а і спрогнозувати потреби країн щодо ОВТ [5].

Бюро контролю над озброєнням, верифікації та відповідності (Bureau of Arms Control, Verification and Compliance) Державного департаменту США здійснює оцінку ситуації щодо передачі озброєння та військової техніки в рамках діяльності із запо-

бігання конфліктам і зміцнення стратегічної стабільності. Бюро виступає одним з органів, який залучається до участі у виробленні рішень керівництва США стосовно розв'язування стратегічних проблем у сфері безпеки, розвитку відносин із державами-партнерами, підтримання міжурядового співробітництва в галузі озброєнь тощо. Також Бюро долучається до заходів зі співробітництва США з державами-союзниками щодо виявлення загроз, які спричинені розвитком технологій створення зброї масового ураження, космічних і цифрових технологій, а також неконтрольованою передачею звичайного озброєння [6].

У рамках діяльності Бюро щороку видається доповідь «Світові військові витрати та передачі зброї» (“World Military Expenditures and Arms Transfers” / WMEAT), яка призначена для представлення об'єктивної інформації щодо переміщень ОВТ державному керівництву, а також міжнародному співтовариству. У доповіді узагальнюються відомості щодо військових витрат, передачі ОВТ, стану збройних сил, окремих економічних показників та відповідних індикаторів співвідношення економічного розвитку і військового потенціалу [7].

Спеціалісти Бюро досліджують світові переміщення ОВТ на основі методики, яка має на меті формування об'єктивних оцінок за результатами аналізу значної кількості показників. Так, аналізу піддаються експортно-імпорتنі операції з ОВТ та військовими послугами (на основі грантів, кредитів, бартеру, готівкового розрахунку), які включають бойові системи та військову техніку, запасні частини, боєприпаси, допоміжне обладнання тощо. У рамках дослідження здійснюється аналіз різних типів озброєння, які включають тактичні керовані ракети та ракети більших класів, авіаційні засоби, морські кораблі, бойові броньовані/неброньовані машини, засоби зв'язку та РЕБ, артилерійські системи, стрілецьке озброєння, боєприпаси тощо, а також товари подвійного призначення (якщо військово призначення визначене першим).

Безумовно, об'єктивність і точність аналітичних оцінок значною мірою визначаються інформативністю джерел, які використовуються для збору даних стосовно передач ОВТ за країнами. Одним з основних джерел відомостей для доповіді Бюро є Реєстр звичайних озброєнь ООН (UNROCA), до якого країни світу добровільно вносять дані стосовно передач ОВТ.

Під час аналізу передачі ОВТ, у яких беруть участь США, у доповіді Бюро беруться до уваги фактично всі види експортно-імпорتنих операцій, зокрема за програмами

Держдепартаменту США (Пряких комерційних продажів) та МО США (Закордонні військові продажі, Закордонні військові інженерні продажі, Передачі надлишкових військових товарів, Програма військової допомоги тощо), а також імпорт військових товарів (під егідою Міністерства торгівлі США). Варто зазначити, що такий підхід включає передачу ОВТ закордонним контингентам США, які становлять значну частину таких операцій, що призводить до викривлення реальних масштабів операцій у бік їхнього збільшення.

Крім того, аналітиками Бюро використовуються матеріали інформаційної компанії Janes, спеціалізоване видання Military Balance; відомості оборонних агентств: Агентства з оборонного співробітництва та безпеки МО США (DSCA), Оборонного інформаційного порталу Європейського оборонного агентства (Defence Data Portal of the European Defence Agency) тощо; відомості, якими країни обмінюються в рамках «Віденського документа» ОБСЄ. Значна увага приділяється офіційній інформації державних органів (урядів, міністерств оборони, фінансів), Міжнародного валютного фонду та національних статистичних агентств різних держав, а також повідомленням друкованих і електронних засобів масової інформації, інформаційних агентств, оборонних компаній.

Для забезпечення об'єктивності досліджень передачі озброєння та військової техніки за регіонами спеціалістами Бюро здійснюється аналіз стосовно майже всіх країн світу. Виняток становлять країни, питома вага яких в експортно-імпорتنих операціях незначна та не впливає кардинально на загальну ситуацію в регіоні їх розташування. У доповіді, яка була видана у 2019 р., наводиться статистика щодо 170 країн світу, населення яких становить 99,7% від загальної чисельності світу, а обсяг валового внутрішнього продукту (далі – ВВП) – більше 99% від світового ВВП [8].

З погляду визначення просторових кордонів і аналізу функціонування регіональних ринків ОВТ інтерес становить розподілення спеціалістами Бюро країн світу на географічні, політичні й економічні групи, яке використовується для здійснення багатобічного статистичного аналізу переміщень озброєнь.

За географічним критерієм країни світу віднесені до: Північної, Центральної (зокрема, Карибського басейну) та Південної Америки; Європи, окремо країни – члени та не члени Європейського Союзу; Східної, Південної, Центральної Азії та Близького Сходу; Північної та «Чорної» Африки; Океанії. Розподілення країн світу за політичним критерієм має на

меті їх групування за розвитком демократії та дотриманням законності на основі оцінок, що зроблені недержавними організаціями. П'ять груп країн сформовані за результатами оцінювання показників стосовно свободи реалізації «політичних прав» та «підзвітності» суб'єктів економічної діяльності держав. Економічний критерій використовується для віднесення країн до п'яти груп, крайніми з яких є найбільш та найменш заможні, на основі внутрішнього валового продукту на душу населення.

Масштаби експорту й імпорту ОВТ оцінюються спеціалістами Бюро за принципом торговельних відносин між державами, що приводить до включення до світової статистики даних стосовно операцій, які здійснюються, серед іншого, між державами однакових груп. Інакше кажучи, показники щодо торгівлі в рамках географічної, політичної й економічної груп країн уважаються радше «валовими», а ніж «чистими» показниками внутрішньої групової торгівлі. Зважаючи на це, можна стверджувати, що статистичні дані стосовно масштабів торгівлі ОВТ країнами будь-якої із груп радше призначені для виявлення тенденцій, ніж точного оцінювання ситуації.

Для виявлення тенденцій у світовій торгівлі ОВТ Бюро здійснює узагальнення та представлення даних стосовно передачі озброєнь за період часу, який охоплює десять років. Орієнтування на виявлення тенденцій також вимагає використання повної та перевіреної інформації з різних джерел, що приводить до дворічної затримки оприлюднення результатів аналізу ситуації щодо передач ОВТ. Так, доповідь Бюро за 2019 р. містить статистичні дані, які відображають стан світової торгівлі ОВТ у 2017 р.

Отже, методика Бюро, яка передбачає використання різних даних стосовно передач ОВТ, зокрема й інформації щодо політичної й економічної обстановки у країнах, їх багатобічний аналіз, призводить до генерації значно більших показників, які характеризують масштаб світової торгівлі озброєнням та військовими послугами.

Російський **Центр аналізу світової торгівлі озброєнням** (далі – ЦАСТО) був створений на протигагу західним аналітичним центрам із метою ліквідації «необ'єктивності» представлення ролі Російської Федерації у світовій системі військово-технічного співробітництва та реальної ситуації на ринку ОВТ. Створення Центру стало одним із напрямів посилення російської позиції в інформаційній боротьбі за регіональні ринки озброєння та військової техніки. У рамках своєї діяльності Центр розробляє періодичні видання (щорічні,

щомісячні та щотижневі), довідкові матеріали й аналітичні доповіді на замовлення.

«Щорічник ЦАСТО: статистика і аналіз світової торгівлі озброєнням» вважається концептуальним виданням, у якому приводиться статистичний аналіз світової торгівлі ОВТ за восьмирічний період та прогноз на майбутні чотири роки. Вибір такого часового інтервалу пояснюється спеціалістами центру оптимальним з погляду періодичності оновлення озброєнь та реалізації масштабних програм із модернізації ОВТ.

Загалом, методика досліджень, яка застосовується під час розроблення щорічника, схожа з підходами аналітиків Бюро контролю над озброєнням, верифікації та відповідності Держдепартаменту США до розроблення доповіді WMEAT. Так, широка географія досліджень (до щорічника включені більше 170 країн – суб'єктів військово-технічного співробітництва) дозволяє скласти оцінку ситуації на різних регіональних ринках. Спеціалістами ЦАСТО заявлено про групування країн, які беруть участь у торговельних операціях з ОВТ, за географічними й економічними критеріями. З погляду географічного розташування країни розподілені на десять груп. На відміну від доповіді WMEAT, експерти ЦАСТО розподілили Євразійський континент відповідно до російських геополітичних пріоритетів. Зокрема, запроваджене розподілення на групи країн: пострадянського простору, Західної та Східної Європи, а також Азіатсько-Тихоокеанського регіону. Не виключено, що зазначений підхід також використаний з огляду на значну кількість озброєння радянського та російського виробництва, яке перебуває у збройних силах країн згаданих регіонів, а також наявність коопераційних зв'язків між оборонними підприємствами. Водночас підхід до розподілення країн світу за економічними критеріями залишається у стані доопрацювання.

Необхідно відзначити детальний підхід російських аналітиків до дослідження динаміки торгівлі ОВТ за видами озброєння. У щорічнику наводиться аналіз світового ринку озброєння за восьма основними видами ОВТ. Кожний вид розподіляється на низку категорій за функціональним призначенням, унаслідок чого у виданні розглядаються приблизно 30 категорій ОВТ. Аналіз світового ринку ОВТ здійснюється за напрямками дослідження експортерів та імпортерів на основі загальних вартісних обсягів, а також окремих категорій озброєння за вартістю та кількістю техніки, що постачається.

Для наочності динаміки експортно-імпортерних операцій результати досліджень пред-

ставляються в щорічнику у вигляді табличних даних щодо кожної країни – учасниці військово-технічного співробітництва, які стосуються обсягів операцій, географії, номенклатури та структури експорту/імпорту продукції військового призначення.

Розрахунок поставок ОВТ, які наводяться в таблицях, складений на основі фактичних даних, а прогноз розроблений з урахуванням зобов'язань сторін контрактів. З метою усунення неоднозначності оцінки ринків ОВТ, які виникають за умови участі у великих оборонних програмах декількох сторін, розрахунок за таким контрактом здійснюється за головним виконавцем. За цих обставин може спостерігатися завищення показників за головним виконавцем через заниження показників за сторонами, які є співвиконавцями.

Крім того, для усунення неоднозначності від діяльності транснаціональних компаній, які виробляють військову продукцію, до уваги береться те, яке регіональне представництво такої компанії уклало контракт, а також на території якої країни воно розташоване, ураховується, яка країна вважається розробником конкретного виду озброєння та військової техніки.

Однією з особливостей щорічника ЦАСТО залишається постійне уточнення даних із кожним наступним виданням. Зазначений підхід пояснюється можливими припущеннями, які допускаються під час роботи над виданням, та постійними корегуваннями і перевітками раніше отриманої інформації. З огляду на це, оцінки, які включені до кожного нового щорічника стосовно попереднього періоду, відрізняються від даних, що були оприлюднені в попередньому році.

З огляду на зазначені особливості інтерес становить перелік джерел, якими користуються аналітики ЦАСТО для розробки щорічника. За твердженнями представників авторського колективу Центру, для їхньої роботи використовуються тільки відкриті джерела інформації, які розподілені на три групи. До першої групи належать відомості спеціалізованих міжнародних аналітичних центрів, зокрема Регістра ООН, інформаційної компанії Janes, видання Military Balance, Агентства з оборонного співробітництва та безпеки МО США (DSCA), Федеральної служби з військово-технічного співробітництва Російської Федерації, «Росборонекспорту», офіційна інформація державних органів стосовно експорту озброєння (повідомлення урядів, міністерств оборони, фінансів), а також відомості Міжнародного валютного фонду та національних статистичних агентств різних держав. Другу групу становлять відомості спеціалізо-

ваних російських та іноземних видань. До третьої групи віднесені повідомлення російських та іноземних друкованих і електронних засобів масової інформації, інформаційних агентств, а також пресрелізи оборонних компаній. Для зручності користування результатами аналізу щорічник доповнюється таблицями, у яких інформація представлена за країнами-експортерами, країнами-імпортерами та за окремими категоріями ОВТ.

Щорічник пропонується користувачам як первинний матеріал для комплексного аналізу й оцінки ситуації на регіональних ринках озброєння, а також щодо конкретних сегментів ОВТ. Із практичного погляду він призначений для використання в маркетинговій діяльності та просування продукції військового призначення [9].

Наявність різних підходів до аналізу торгівлі озброєнням та військовою технікою дозволяє визначити загальні тренди в розвитку світового та регіональних ринків озброєння. Тому існує можливість розробки оцінок щодо сучасного стану та перспектив розвитку ситуації стосовно торгівлі ОВТ, які надаватимуть багатогранні характеристики.

Водночас деякі науковці відзначають неможливість розроблення універсальних оцінок функціонування ринків ОВТ та вказують на об'єктивну відсутність повної інформації стосовно основних показників контрактів із постачання ОВТ. До таких показників відносять час виконання контрактів, графік постачання замовлень, терміни розрахунків, точну кількість техніки, інформацію стосовно експортерів, імпортерів та посередників, форми оплати й умов розрахунків, про тип і стан ОВТ тощо [10].

До основних причин відсутності повної інформації стосовно експортно-імпортних операцій з ОВТ можна віднести недоліки в підходах провідних країн світу з високим рівнем відкритості до представлення відомостей щодо їх експорту військової продукції. Так, дані стосовно експорту США, за програмами Держдепартаменту та МО США, неможливо вважати повними й абсолютно достовірними. Великобританія надає дані про експортні замовлення, які можуть не відповідати фактичному експорту, а ліцензії на продаж не охоплюють значної частини національного експорту. Німеччина представляє дані щодо експорту «бойової зброї» та наявності ліцензій на експорт іншої військової техніки.

Стосовно держав із меншим рівнем прозорості щодо операцій із переміщенням озброєння та військової техніки можна відзначити нерегулярне та неповне представлення інформації до Регістра ООН. Такі країни, як

Китай, Південна Корея та низка інших, узагалі не оприлюднюють інформацію стосовно власних операцій з ОВТ.

Висновки. Отже, наявна інформація стосовно роботи дослідницьких центрів вказує на те, що нині ухвалення управлінських рішень щодо організації експортно-імпортної діяльності у провідних країнах світу забезпечується аналітичними оцінками, які розроблені відповідно до основних вимог споживачів. Саме необхідність забезпечення споживачів інформацією, яка була б придатною для виконання їхніх завдань, визначає вибір центрів щодо методики досліджень, джерел вихідних відомостей, а також форми представлення результатів аналітичної діяльності.

Фактично, жодний дослідницький центр не надає універсальних оцінок, які були б придатними для вирішення завдань широкого кола експортерів та імпортерів ОВТ. Застосування дослідницькими центрами різної методики вивчення динаміки розвитку світового та регіональних ринків ОВТ призводить до розбіжностей в оцінках масштабів передачі озброєнь та прогнозу майбутньої ситуації.

Також можна стверджувати, що аналітичні оцінки щодо передач озброєнь, які розроблені на основі тільки відкритої інформації, не можуть претендувати на повноту та достовірність. Відносна об'єктивність та достовірність результатів досліджень центрів може бути забезпечена індивідуальними методичними підходами, які «заповнюють» нестачу інформації.

У наведених умовах основні аналітичні продукти дослідницьких центрів містять приблизні оцінки якісних змін світового та регіональних ринків ОВТ. Отже, незважаючи на різні методичні підходи до вивчення ситуації на ринках ОВТ, аналітики в цій галузі спроможні надавати схожі оцінки щодо кількісних і якісних змін в експорті/імпорті військової продукції.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Perlo-Freeman S. How big is the international arms trade? Digital source. URL: <https://sites.tufts.edu/wpf/files/2018/08/How-big-is-the-International-Arms-Trade-20180725-f.pdf>.
2. Foreign Affairs, Defense and Trade Division. Digital source. URL: <https://www.loc.gov/crsinfo/research/div-fdt.html#:~:text=The%20Foreign%20Affairs%20and,defense%20and,economic%20developments%20for%20Congress.&text=Attention%20is%20also%20given%20to,promotion%20import%20regulations%20and%20tariffs>.
3. Conventional Arms Transfers to Developing Nations, 2008–2015. Digital source. URL: <https://crsreports.congress.gov/product/pdf/R/R44716>.

4. War, power, rules. Digital source. URL: <https://www.iiss.org/research/war-power-rules>.

5. The Military Balance 2019. Digital source. URL: <https://www.iiss.org/publications/the-military-balance/the-military-balance-2019>.

6. Bureau of Arms Control, Verification and Compliance. Digital source. URL: <https://www.state.gov/bureaus-offices/under-secretary-for-arms-control-and-international-security-affairs/bureau-of-arms-control-verification-and-compliance>.

7. World Military Expenditures and Arms Transfers. Digital source. URL: <https://www.state.gov/world-military-expenditures-and-arms-transfers/>.

8. Sources, Data, and Methods of WMEAT 2019. Digital source. URL: <https://www.state.gov/wp-content/uploads/2019/12/WMEAT-2019-Sources-Data-and-Methods.pdf>.

9. Методика оценки мирового рынка оружия. URL: <https://armstrade.org/pages/main/magazines/yearly/report/methodics/index.shtml>.

10. Современные тенденции развития мирового рынка вооружения и военной техники. URL: <https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/184592/1/Леонович%20А.Н.%20Тихонович%20Н.С.%20Современные%20тенденции%20развития%20мирового%20рынка%20вооружения%20и%20военной%20техники.pdf>.